

Dimitrij
Rupel

Kritična leta

Esej

1. Bolj zgodnji spomin

Že kot otroka so me obkolili — kot še marsikoga — z nauki, znanjem in učitelji. Pri sosedu, o katerem sem vedel predvsem to, da je moral oditi v pokoj kot direktor tovarne bonbonov, ker je v letu mojega rojstva (1946) ukazal izdelovati svete Miklavže in parklje iz čokolade, in da je bil še prej — za Franca Jožefa — nekakšen častnik na ladji, ki je vozila po Donavi, sem se učil nemščine. Bilo je v mojem prostem času in kljub vsej samodisciplini — češ da mi bo nemščina v življenju še prav prišla — mi je bil pouk odveč. Gospod B. je imel poleg mene samo še enega učenca, svojega vnuka. Ker se je ta vnuk, po imenu Teo, zanimal bolj za vsakdanje igre, in ker je imel opraviti z manj vztrajnimi starši, so te nemške ure večkrat ostale pri dialogu med gospodom B. in menoj. Tea včasih sploh ni bilo k lekciji, čeprav je stanoval v istem stanovanju kot gospod B. Gospod B. je nekaj minut nestrpno pogledoval k zlato svetlikajoči se, v steklen valj poveznjeni uri, ki je stala na omari z velikanskim zrcalom kot nekakšen tabernakelj, nato sva začela sama. Pokazalo se je, da naju pri najinem akademsko zvišenem opraviilu (kmalu sva absolvirala vse vadnice in prešla na Shakespeara v nemškem prevodu!) Teova navzočnost samo še moti in B. je predlagal, da bi se dobivala posebej. Ostal sem B. — jev najbolj nadarjen, najboljši in edini študent in ob koncu šolskega leta sem vedno dobil spričevalo: natipkano in narisano s tuši in barvili iz predvojnne zaloge. Pisalo je nekaj takšnega kot »Privatschule« in »ausgezeichnet«.

Čez cesto je stanoval stric Mirko, ki sem mu nekoč neprevidno zaupal, da se mi zdi latinščina težka. Odtlej me je ob vsakem obisku skušal prepričati o zmotnosti te domneve in mi zastavljal latinske uganke: ‚Cezar je ukazal zgraditi most čez Ren‘ in podobne. Kmalu sem do avtomatičnosti obvladal »accusativus cum infinitivo«.

Starši so tudi menili, da v šoli dobim premalo angleškega znanja in me v ta namen dvakrat tedensko pošiljali k inštruktorki, mladi anglistki, ki se je ravno vrnila iz Londona. Kot je znano, vsebujejo tuji jeziki kopico kočljivih besed in tako sem ob prevajanju angleških besedil nenehno zardeval ob besedah, kot so: »ljubiti«, »prsi«, »poljubiti«, »vrat« in tako naprej. Mlada anglistka, ki je za razliko od gospoda B. in strica Mirka še med živimi, čeprav se je izselila iz naših krajev, moje nerodnosti ni znala izrabiti za lascivne šale, kot je to redno delal moj nemški učitelj. Ta je občasne premolke in rdečice premagoval s pohotnimi aluzijami, pri čemer je praviloma ženske razgaljal v erotične igrače, ki jih je treba po uporabi zavreči in kakorkoli izgnati iz sveta znanja in višjih idej. Rekel bi, da sem Ibsena (ki sem ga tudi bral v nemških prevodih) narobe razumel čisto po njegovi zaslugi.

Gospod B. mi je privzgal občutek za umetnost in znanost, poleg tega pa me je zalagal z raznovrstnimi reakcionarnimi pogledi, ki so se tako ostro odbijali od idej, ki sem jih imel od doma ali iz šole. Učenje nemščine je bilo zame moralni problem, moj učitelj pa me je prepričeval o višini nemške kulture in o učinkovitosti nemškega gospodarstva. Mislim, da sem dobro namučil svojega očeta z različnimi svetovnonazorskimi vprašanji, z njegovimi odgovori pa spet gospoda B. Začelo se je obdobje idejnih razlik in koeksistence več različnih svetov. V moji deželi je bilo poleg zmagovitosti tudi pomanjkanje, poleg lepote je bila tudi slaboumnost.

— No, moj učitelj nemščine, ki mi je kot prvo nemško berilo določil tragedijo »König Lear«, mi je nekoč tudi prerokoval bodočnost. V trenutku, ko si nisem mogel predstavljati, da bi lahko uspešno naredil maturo, mi je kot samoumevno dejstvo navedel študij na univerzi in kasnejšo profesorsko kariero. Tej viziji sem se uprl predvsem zato, ker sem hotel postati »svobodnen« pisatelj, pa tudi zato, ker si nisem mogel predstavljati, kako bi zdržal muke še nadaljnjega učenja, še dodatnega spraševanja in izpitov. Predstavljal sem si pač, da bi si po končani gimnaziji zaslužil malo lenobe, in da bi mogel — namesto da se samo učim, kar je spadalo k atributom otroštva, nesvobode, odvisnosti in strahu — tudi malo živeti.

Življenje ali učenje, kako zdrava dilema, kako pametno postavljeno protislovje! Učitelji so bili tragični junaki: sovraštva pa tudi pomilovanja vredni; nobenega blišča in nobene slave nisem videl v njih. Kje je tu bogastvo, kje svoboda, kje tista vihnavost in živahnost, ki sta tipični za življenje srečnih junakov hollywoodskih filmov! Bom mogel s študentsko ali učiteljsko revščino primamljati lepa dekleta, biti popularen na domačih zabavah in plesih? Umetnik, to je nekaj drugega, sem si mislil.

Potem sem nenadoma postal študent in ta položaj se je na neki nerazumljiv način strnil s položajem pisatelja. Tudi moji prijatelji so se vpisali na univerzo in ponudila se je možnost, da bi bil princ in študent obenem, pisatelj pa je skoraj toliko kot princ. Literatura se je prekrila z akademskim življenjem. In res, tudi Hamlet in Horatio (lektira pri gospodu B.) sta bila študenta, Wilhelm Meister in Faust sta se učila in premišljevala. Hessejev Zlatoust je v začetku študent, Lovro Kvas dobi Manico šele po univerzitetni diplomi.

Potem sem se odločil, da ostanem večer študent: preprosto nisem hotel diplomirati. Pisateljstvo in študij sta postala nerazdružljiva, eno je bilo pogoj drugega. Vmes je prišel še pojem revolucije in eksplozivna zmes je bila pripravljena, Umetnost — študentarija — revolucija, to so tri prave stvari! Kakšne prave stvari?

Študentje predstavljajo družbeni rob, s katerega je mogoče z nekakšno distanco videti celo družbo. Študentje so razlika od vsakdanjosti in samo-umevnosti. Morda sem s koncem študija spet prestopil v vsakdanjost, na »trdna tla«, se »pomeščanal«; vendar se bolj nagibam k misli, da — ko se človek enkrat vkrca na to ladjo — ostane pomorščak za vedno. Brodolomec? Mogoče. Zagotovo pa vem, da tistega življenja, ki spada k odraslosti, svobodi, neodvisnosti in neustrašenosti, ne bom nikoli doživel. Prejkoslej me spremljajo prej omenjeni atributi otroštva, nesvobode, odvisnosti in strahu. Pogosto sanjam, da me profesor pokliče pred tablo in ne znam odgovoriti.

Resnica je daleč od resničnosti (realnosti). Tisto pravo in odrešujoče je onstran vsakdanjega in sedanjega, ugotavljam. Starci se spominjajo otro-

štva, politiki revolucije, zaporniki svobode, »svobodni« zapora, živi mrtvih, izseljenci domovine, zakonci samskega življenja. *Jaz se spominjam študentovskih let!* Otroci spet sanjajo o tem, kako bi postali odrasli, delavci o brezdelju, zaljubljeni o poroki, domačini zavidajo tujcem.

Morda so pisatelji in poleg njih študentje in revolucionarji edini ljudje, ki so v skladu s seboj, ker sproti zapuščajo osvojena ozemlja, domače koticke; izdajajo resnice, do katerih so se ravnokar dokopali. Značilno je, da se te tri družbene kategorije pogosto prepletajo: pisatelji si zastavljajo revolucionarne naloge, revolucionarji si potem, ko so izčrpali vsa druga sredstva, nemalokrat izberejo pisateljsko kariero; pisatelji se največ ukvarjajo z mladostjo in mladino. V najpomembnejših literarnih delih zahodne kulture se junaške poti začenjajo v znamenju akademskega življenja, v mnogih najbolj razvitih družbah sveta je danes pisateljski poklic povezan z univerzitetno katedro. V nekaterih manj razvitih deželah (oglejmo si Slovence v 19. stoletju!) so pisatelji revolucionarji in voditelji množic.

Prešernovi Sonetje nesreče so tako rekoč v celoti posvečeni »uka žeji — golj'fivi kači«. V Cankarjevem opusu si kljuko vrat iz zgodbe v zgodbo podajajo študentje (Maks Krnec), umetniki in revolucionarji.

Nič čudnega torej, če se politika, ki se konec koncev ukvarja z vsakdanjimi in sedanjimi problemi, s takšno nostalgijo zazira v pisatelje in študente, saj se z njihovim imenom povezuje tudi revolucija; in če hočejo politiki slejkoprej veljati za revolucionarje. V naših krajih se je omenjeni splet izrazil in se izraža v zanemarjanju vsakdanjosti, v izrekih o revoluciji, ki še traja, in v tako rekoč literarnih kvalitetah političnega govora. V zadnjem času se je z neko posebno intenzivnostjo razživela zveza med etablirano politiko in študentarijo, medtem ko zdaj to ljubavno-sovražno razmerje med študentarijo in literaturo traja že nekaj desetletij.

Kdo bi hotel veljati za starca, za rutiniranega zakonskega tovariša, za navadnega, morda »veljavnega domačina«, za politika kar tako? Biti hočemo učitelji in učenci obenem, domačini in hkrati tujci, politiki in revolucionarji, starci in otroci . . . In mogoče nas spominjanje vsaj za hip, vsaj na simbolnem nivoju združuje z resnico: odrešuje nas postavljanja in pozabljenja razlik obenem.

Siva brada sredi golobradcev: kruta šala ali edina rešitev? Koliko profesorjev si domišlja, da jih bližina s študenti pomlaja in posaja za isto bari-kado! Imajo kaj podobnega v mislih politiki, ki se raznežijo ob pogledu na radikalno študentarijo?

Ni naravnejše dolžnosti za pisatelja, kot da se hoče identificirati s študenti in s svojimi študentovskimi leti. Pisatelj, ki si je svoj posel izbral za stalno, je morda privilegiran: tudi glede na revolucionarje (razen če so ti permanentno v sporu z resničnostjo — tako kot Che Guevara) in študente (razen če so večni študentje, »stare bajte«). Vedno bo lahko zapuščal dejanski svet, vedno se bo lahko družil s študenti in revolucionarji. Vprašanje je seveda, če mu bo to družba, ki se stara in ki vsak trenutek bije razliko med resnico in resničnostjo, dopustila.

Kot v filmu, kjer ponazarja potekanje časa, se mi zdaj v spominu pojavlja pozlačena ura v steklenem valju. Tiktaka in bije erozijo zaupanja in hkratno domotožje, staranje in vračanje obenem. Vrniti se hočem v študentovska leta: zaradi zgodovinskega spomina in zaradi nekakšne naravne težnje, ki jo ima literatura; ki jo imam, če se ukvarjam z literaturo. Obuditi

si hočem trenutke, ko resnica prehaja v resničnost, ko se razblinja iluzija. Literatura ni nič drugega kot film, ki ga je mogoče ponoviti in ustavljati. Pozlačena ura stoji pred velikanskim zrcalom. Ko gledam v zrcalo, vidim njeno ozadje, njen mehanizem.

*

2. Tribunaši

Predstavljajte si velik reklamni pano. Videli ste jih v Londonu in še marsikje: sestavljen je iz velikega števila ozkih trakov, mogoče tankih plošč, podobnih ravnilom. Lahko so vertikalne ali horizontalne, bistveno pa je, da so premične. Vrtijo se okrog osi, ki je vzporedna z daljšo stranico. Ko mirujejo, se tesno dotikajo, da jih ni mogoče razločiti. Od daleč je videti kot velika slika: napis, reklama. Ploskev je čisto enotna in na njej, recimo, piše PIJTE COCA COLO. Potem se nenadoma pano razreže na tenke proge in v določenem trenutku se vam zdi, da je nevidni mehanizem zavrtel žaluzije in pano postane okno prozorne stene. Nato se trakovi obrnejo in na njihovih hrbtih, ki se takoj strnejo v masivno podobo, so naslikani veseli obrazi, nebo, živo zelena trava, rdeče majice in modre hlače. Čez nekaj minut se žaluzije obrnejo nazaj in pišejo velike bele črke na rjavem ozadju.

Predstavljajte si park Zvezda v Ljubljani: platane, golobe, klopi, sprehajalce, položen spust proti Ljubljani. Nenadoma se začnejo obračati trakovi in v nekem trenutku se vam zdi, da parka ni več, in da gledate skozi prazen prostor spodnje hiše na trgu, mimo njih avtomobile, ki se spuščajo v Wolfovo ulico. Nato se trakovi končno obrnejo in na njihovi zadnji strani zagledate park Zvezdo pred petnajstimi leti. Tam stojiva Marko Kerševan in jaz. Marko Kerševan je malo mlajši, vendar je ravno takšen, kot je zdaj. V roki nosi aktovko in zdi se mi pretoplo oblečen. Marka Kerševana poznam s fakultete, tam sedimo na sestankih iste osnovne organizacije, jaz sem bruc, on nekje pri koncu. Marko mi predlaga, da bi delal pri Tribuni. Kot Marko predlaga, se zgodi. V šolskem letu 1964/65 postanem sourednik kulturne rubrike, skupaj s Hermanom Voglom, tu pa so že Ivo Vajgl, Ivo Marek, Milan Pintar, Rastko Močnik, Mitja Meršol, Pavle Čelik, France Anžel, Srečko Rutar, Evald Flisar, Miha Matè, Joco Žnidaršič in Andrej Kirn. Ta imena sem prepisal z druge strani panoja — kar naprej moram smukati skoz reže noter in ven — iz ohranjene junijske številke. Odbor se je v letu precej spreminjal, vendar se sprememb natančno ne spominjam. Edina, ki jo lahko ugotovim po kolofonu (v njem pa sta napisana le glavni in odgovorni urednik), je zamenjava odgovornega urednika. Prej je bil Tine Hribar, na koncu Milan Pintar. Novoletna številka je polna revialne krize: na naslovni strani dedek Mraz poklanja revijo Sodobnost Mateju Boru, Mitji Mejaku in Cirilu Zlobcu. Andrej Inkret napada Jožeta Javorška. Doba Tople grede, razgretih razprav o Perspektivah in Sodobnosti. O tem polemično pišejo Močnik, Grafenauer, Kramberger, Krivic, Hribar, Paš. Tomaž Šalamun objavlja svojo znamenito pesem »Brez tebe črka P...«. Dušan Jovanović se je domislil Novoletnega intervjuja z dedkom Mrazom, v katerem sprašuje »Kdo je odgovoren za porazno stanje v turizmu?« in odgovarja »Dušan Pirjevec«. Jaro Novak objavlja satiro Zadovoljni Kranjci, s katero so bile, kot se spominjam, politične težave. Pisci napadajo časopise Delo, TT, Mladino. Danes pokojni Peter Baloh objavlja črtice, med njimi Smrt v žrelu morskoga

psa, v kateri morski pes požre mladega ladijskega potnika, »potniki pa so žrli obložene kruhke«. Vlado Gajšek objavlja Sveto družino, kjer »v lese-nem stranišču visi na zarjavelem kavljju /s prebodenim vratom/ moški okoli tridesetih let« in prosi boga, naj ga sname s kavlja, česar mu bog noče storiti. Tam piše, da »sveti duh leži na mariji /ne boš rodila sterilizirana si ji reče/ stari bog oče poskuša pisati pesmi /senilen je in bolan«. V naslednji, pred-zadnji številki, študentje teološke fakultete protestirajo zoper Gajškovo pesem. Jaz ocenjujem petorno številko Sodobnosti, prvo po zamenjavi ured-ništvu: očitam ji odsotnost novega, presenetljivega in mojstrskega; Mateju Boru, da v njegovem slavnostnem govoru ni drugega kot »formalistično gne-tenje lepih besed brez jedra in globljega smisla«. Objavljam tudi satiro Na-jin državniški pogovor, ki je danes dobro več ne razumem. Norčujem se iz puritanskih kritik Pohujšanja v Drami, priporočam budnost pri urejanju Cicibana, češ da kaže protiustavne tendence. Cel kup aluzij v tej kratki hu-moristični prozi je danes izgubljenih. Takrat smo sredi poletja (spet pod no-vim odgovornim urednikom — Močnikom) izdali posebno številko v slavo gospodarski reformi. Spominjam se še, kako smo (Ivo Vajgl, Rastko Močnik in jaz) intervjuvali univerzitetne profesorje in prominentne slovenske oseb-nosti. Uvodnik je napisal ing. Marko Bulc. V isti številki sem si privoščil blejski kongres P. E. N. in slovensko literarno grandomanijo.

Kakšen čas! Kakšna prenapetost! Stopim s panoja v današnji čas. Ne-kaj korakov od Zvezde domujejo današnji Tribunaši, ki me zmerjajo z »go-spodom« in »junakom buržoazne srenje«. O njihovem pisanju ugotavljam, da je avtoritarno in pravzaprav teroristično. Ali sem bil takrat pred petnaj-stimi leti tako drugačen od njih? Ali se nisem le postaral? Kako to, da jih ne razumem, kako to da oni mene ne razumejo? Ali nisem bil sam nekoč enako nesramen, zaletav, objesten, vzvišen in avtoritaren, kot so danes oni?

Nadaljevati moram s to *avtokritiko*, še moram nazaj v okvir tistega časa!

Moja tribunaška leta (1964—65, 1965 —66, 1967—68 in jesen leta 1968) so ena sama vročica, ena sama dirka po nevarnih ovinkih, en sam gnev, hipertrofija čustev, vizij, idej o preureditvi sveta; eno samo mrzlično delovanje in kombiniranje. Junačenje. Inicijacija. In nato začetek odraščanja. Vrnil sem se iz pragozda, kamor so me na preskušnjo poslali starci mojega plemena.

Tribunaši leta prispevajo k odločitvi, da ostanem večer študent. Kdo bi hotel zapustiti to uredniško sobo, kjer je temperatura vedno za nekaj stop-inj višja in kjer se zbirajo najzanimivejši ljudje moje generacije? Kdo bi se odpovedal vonjavam tiskarskih barv, zavezništvu z njihovimi izdelovalci (kakšen užitek je prihajati v stavnico delat korekture!)? Mar nisem bil pre-pričan, da je to komandni stolp — vsaj slovenske kulture, če že ne vesolj-nega slovenskega naroda?

Sprva ima Tribuna prostore na Poljanski cesti: hladni so in vlažni. Kljub visokim stropom je vedno zakajeno. Največje veselje je, ko se pišejo honorarji. Ivo Vajgl ocenjuje na okroglo: »Tale članek si pa za en kurc na-pisal, dam ti tri jurje!« Poleg stoji Fika in izplačuje denar iz prenosne že-lezne blagajne. Natiskane besede in z roko napisane številke se v trenutku spremenijo v gotovino. Tribuna objavlja intervjuje s pomembnimi javnimi delavci: Splošno je znano, da se intervjuji ne honorirajo, interno pa se iz-plačajo in namensko porabijo — za pijačo. Tako smo skoraj vsak teden

zastonj spili nekaj litrov. Slikar Anžel (tudi njega ni več med živimi!) mora vedno prezgodaj z zabave. Ponj prihaja žena. »Čaka me v kombiju!« skrivnostno reče in se posloviti. Mislim, da smo se (rosni samci) precej norčevali iz te njegove navade. Nekoč mi je, ko sem ga objestno spraševal, kakšne so sploh blagodatni zakonskega življenja, z nasmeškom odmahnil: »Žena, to je ko abonma!« Bil je odličen tehnični urednik in domiseln karikaturist.

Hiša je temačna, nasproti so stanovanja navadnih zemljanov, da protestirajo, če predolgo razgrajamo. V glavnem pa smo kar prijatelji in zavezniki — posebno s sosedo. V tistih sobah smo se zadrževali ob vseh mogočih urah. Če se nismo imeli kam dati, smo šli na Tribuno. Naš delavnik je bil daljši od osem ur. Po predavanjih, ponoči, zjutraj. Včasih je kdo prespal na kakšni pisalni mizi. Pripovedovali pa so tudi še kaj več. Stranišče je bilo grozno.

Moje prvo tribunaško leto je bilo — kot piše pri naslovu — petnajsto leto izhajanja. Petnajstletnico smo praznovali junija 1965, vendar se česa posebnega ne spominjam. V uvodniku smo zapisali, da čas ni primeren za proslavljanje ali kaj podobnega. Pač pa se spominjam, kako smo praznovali petnajstletnico Tribune drugič, decembra 1967, ko je nominalno izhajal 18. letnik. Mislim, da smo hoteli proslavljati in smo prestavili čas nazaj za dve leti. Zelo so bili nad našimi potezami zgroženi v NUK.

Poleti leta 1965 smo se selili v Kazino. Pomagali smo prenašati pisalne mize. Šli smo skupaj s celim univerzitetnim političnim aparatom, od odbora ZSJ do UK, v starih Tribuninih prostorih na Poljanski pa si je naredil stanovanje Franci Pivec, predsednik zveze študentov. Iz domotožja smo hodili k njemu in k njegovi ženi — naši bivši sekretarki Nini — na obisk. Spominjam se nekega napetega večera, po neki (ne vem več kateri in kakšni) važni seji. Sedeli smo (N. Čačinovič, R. Močnik, M. Pintar, Tine in Spomenka Hribar . . .) za nizko mizo, nad katero je v modni višini visela okrogla lampijonska svetilka, v prostoru, kjer smo nekoč urejali Tribuno; Tine Hribar je s pridruženim glasom razlagal, zakaj je treba tvegati nov podvig. Onemeli smo. Analiza je bila — in res ne vem več, za kaj je šlo — globoka in nevarna. Bili smo zarotniki.

Uredniški odbor je v letu 1965/66 sestavljen iz naslednjih članov: France Anžel, Marko Kerševan, Mitja Meršol, Rastko Močnik (odgovorni urednik), Milan Pintar in Dimitrij Rupel. Tudi ta odbor se bo spreminjal, kot so se prejšnji, včasih od številke do številke. Seveda se »krog« Tribunašev ni spreminjal skupaj z uredniki. Ko sem prvič prišel na Tribuno, so se tam gnetli vsi stari Tribunaši, Demšar, Inkret, Grafenauer, ki niso imeli nobene »funkcije«. Omenjeni člani uredništva za leto 1965/66 so bili še vedno obkroženi od starih Tribunašev. Mislim, da smo iznašli odličen in duhovit sistem urednikovanja: kadar se je kaj politično zapletlo, smo sami zamenjali urednika, ki ni bil nič drugačen od prejšnjega, medtem ko je ta ostal sodelavec. Razen v nekaj primerih so bile te zamenjave urednikov formalne.

Danes očitam Tribunašem, da se grejo uradno politiko, in da se skrivajo za močne hrbte. To seveda drži, vendar kar zadeva politiko, tudi »naša« Tribuna ni bila čisto nedolžna. Naši odnosi s sekretarjem UK Bulcem so bili naravnost izvrstni, in če se prav spominjam, celo prijateljski. Slednje velja predvsem za Vajgla, ki je to leto, o katerem govorim, končno zapustil Tribuno in se zaposlil pri Tanjugu, pa tudi za Milana Pintarja. Koliko je bila univerzitetna partijska politika drugačna od CK-jeve, je seveda drugo vpra-

šanje: mislim, da so določene razlike obstajale, kot tudi mislim, da so bile vnaprej predvidene in spretno obvladovane. Partijska ekipa je štela še dve zanimivi osebnosti: Kreša Petrovića in Lojzeta Skoka. S tema dvema sem imel vsakodnevne stike — razen takrat, ko smo kaj pregrešnega snovali. Takrat smo se držali bolj v svojih prostorih, nekaj vrat stran od UK-jevskih. Kot rečeno, smo se v glavnem kar dobro razumeli in se nekako spoštovali. Marko Bulc mi je takrat zapovedal, naj ga tikam: do tega ni prišlo. Moja distanca do »visoke« politike je bila prevelika.

Jeseni leta 1965 se je zaostril boj »uradne« kulture zoper avantgardizem, Šalamunov, Gajškov in siceršnji. Gajšek je imel na vratu tožbo zaradi Svete družine. V prvi številki objavlja Herman Vogel zanimiv članek »Naša tako imenovana ‚nova poezija‘ komično obsojena«, v katerem obuja spor s Podbevškom v 20. letih in navaja obsodbe avantgardizma s strani treh tedaj komaj etabliranih literatov: Krambergerja, Snoja in Forstneriča. Če za trenutek izstopim v današnji čas, se te kritike, ki niso izbirale besed (»sumljivo«, »zloraba nadrealizma«, »narobe obrnjeno kramparstvo«, »primitivni napadi in mučenještvo«, »mesijanska samovšečnost«, »poljubno pesniško tiranstvo« itn.) seveda zdijo smešne in najbrž bi se jih njihovi avtorji danes odrekli. Prav tako bi se svojih grobsti na račun avantgardizma najbrž sramovala dr. Milan Hodalič (»kaj ste hoteli povedati nam normalnim Slovencem?«) in Gregor Strniša (»špekulantski odnos do dela«). Seveda je Josip Vidmar še naprej na takratnih pozicijah.

Na kulturni strani sem takrat uvedel stalno rubriko »Naš razgovor«, v kateri so sodelovali: Jože Smole, Dušan Pirjevec, Božidar Debenjak, Anton Slodnjak, Vladimir Kavčič, Mitja Mejak, France Slana in še nekateri drugi. To rubriko smo obnovili leta 1967 in dali besedo Romanu Modicu, Aleksandru Bajtu, Vinku Hafnerju, Milanu Kožuhu, Tinetu Remškarju, Bracu Rotarju, Milanu Pintarju, Rastku Močniku, Rudiju Šeligu, Jeanu-Paulu Sartru, Stanetu Dolancu, Frančku Mirtiču, Milanu Kučanu, Cenetu Matičiču, Ludviku Zajcu, Milošu Poljanšku in Milošu Mikelnu.

V letniku 1965/66, v času, ki bi zanj rekel, da sem bil zares z vso dušo Tribunaš in časnikov neposredni oblikovalec, smo se posvetili univerzitetnim kadrovskim problemom (»Mar univerza res spet postaja privilegij?«), posledicam gospodarske reforme za univerzitetno življenje, polarizacijam v slovenski kulturi, buržoaziranju socializma (R. Močnik), zdomstvu (Marenkov članek »Zakaj v emigracijo«), dilemi o štipendijah ali kreditih, tehnokratizmu oz. obrtniški miselnosti »prakse« («Praksa potrebuje strokovnjake — resnica ali farsa?«), notranji demokraciji v Tribuni (Zbor Tribune), konservativizmu v kulturi (polemike z Josipom Vidmarjem) . . . Mogoče bi lahko tedanjo pozicijo Tribune strnil v naslednjo ugotovitev: Tribuna se je postavila v kritično držo nasproti socialnim pretresom, ki jih je prinašalo discipliniranje gospodarstva; nasproti socialnim razlikam, siromašenju univerze, zapostavljanju inteligence, tehnokratizmu; obenem pa je skušala premisliti nedemokratske razmere v kulturi. V nekem smislu smo nadaljevali v smeri, ki so jo prej začrtale Perspektive: bili smo zoper elitizem in akademizem, za živo, odprto, moderno, inovativno, angažirano kulturo. Sam ne vem, kako sem se v zvezi s slednjim zapletel v konflikt z Andrejem Inkretom, ki je trdil, da umetnost ne more vplivati na življenje, da je bolj ali manj senzibilen »zapis bivanja«, in da pomeni odkrivanje nesmisla in osveščanje »v smeri deziluzije«. Inkretova zahteva mi je bila premalo, zdela se mi je »destruk-

tivna« (moj članek je imel naslov »Zoper destruktivizem«): zavzema sem se za »konflikt« s stvarnostjo. Tisti čas sem si izmislil nekakšno okno v svet, rubriko »Predstavljamo«, v kateri smo objavljali reči, ki so bile v umetniškem svetu najnovejše. Z vso strastjo smo se posvetili novemu romanu, strukturalizmu, Handkeju, U. Johnsonu, Ionescu, Petru Weissu pa tudi sovjetski disidentski problematiki (Sinjavski). To delo je opravljala na vse strani razgledana Nadežda Čačinovič.

Tribuna je dala prostor tudi dialogu s teologi: s teološke strani se je največkrat oglašal Franc Križnik, ki ga od nedavnega — žal — ni več med živimi. Šlo je seveda za navzočnost boga pri šolskem pouku.

9. marca 1966 je Tribuna objavila pismo »brez podpisa«, ki je opisovalo deziluzijo nekdanjega aktivista. Nekoč je verjel, je pisal, zdaj ne verjame več. V članku z naslovom »Odprto pismo vam, naši očetje« pisec postavlja na laž tiste, ki so govorili, da gospodarska reforma ne bo nikogar prizadela: od štipendije, ki znaša 20.000 dinarjev, plačuje 13.000 za sobo. Pri tem so, tako piše, za potrebe funkcionarjev, namesto zdravil, uvozili avtomobile. V isti številki Tone Kuntner objavlja pesem Zgodovina, v kateri pravi: »Po Gubčevi smrti se ni spremenilo. Gospoda je zopet ležala v pernicah, kmetje pa so bili že navajeni slame...« Arko Marko popisuje grozljive razmere v ljubljanski porodnišnici. Politični komentar se sprašuje o vzrokih izstopov iz ZK. Tribunin stalni sodelavec, pesnik Aleš Kermauner je naredil samomor. Milan Pintar piše »Teze za razpravo o religiji«. Objavljamo odlomek iz dela Iva Brnčiča »Generacija pred zaprtimi vrati«. Tine Hribar objavlja spis »Komu je še za nadaljevanje Marxove filozofije«, namesto uvodnika ob dnevu OF ponatiskujemo teze Srečka Kosovela iz Mladine z debelo podčrtanim stavkom »A univerza ni vzgojen konvikt, ampak znanstven zavod«. Objavljene so (prav tako 27. aprila) »Teze za razpravo o inteligenci«, na osnovi katerih je kasneje razpravljala univerzitetna konferenca ZK. Te teze, ki se potegujejo za boljšo komunikacijo med politiko in inteligenco, med drugim obsojajo »ekscesoidno« reagiranje na družbene pojave. Damjana Globočnik-Pintar je napisala članek »Legenda o Spartaku«, ki je analiza oblastniške mentalitete.

Sedimo za zeleno mizo v prvem nadstropju Kazine. Vstopijo Marko Bulc, Stane Kavčič in Edvard Kardelj. Najprej napade študente Stane Kavčič. Edvard Kardelj ima pred sabo vso občrtano in porisano zadnjo številko Tribune. Najdlje se zadrži pri članku o Spartaku. Glavna misel, kot jo imam pač v spominu: spis je nevzdržen, ker mu primanjkuje zgodovinske analize. Bil je dolg in zanimiv sestanek. Šele danes premišljujem o njegovem pomenu; takrat se mi je zdelo samoumevno, da Kardelj bere Tribuno, in da nam — posebej za nas — razlaga svoje politične zamisli.

Nemirni tedni potem. Napisal sem članek »Očetje in sinovi«, nekakšen pamflet, opozorilo na konkretne primere »buržoaziranja socializma«. Danes česa podobnega ne bi napisal, pa ne zaradi pomanjkanja poguma, ampak zaradi marginalnosti problema. Nastopajo znani priimki, nekaj huliganskih dogodkov, nič epohalnega. Ivo Vajgl, ki je ravno prišel v uredništvo, pravi: »Objavite na prvi strani!« Rastko se obotavlja. Potem gre vse skupaj v tiskarno. Dan pred izidom. Po kosilu me kliče Lojze Skok: da je zvedel za članek, in če res mislim, da bi ga bilo pametno objaviti. Odgovarjam, da sem se odločil, naj se zgodi karkoli. Vsak hip se bo začela vrteti rotacija. Spet telefon. Naj pridem tja, da se bomo pogovorili. Tišina, nasmešek. Sedimo in

smo čisto mirni. Nihče ne reče, naj vzamem članek ven. Rastko Močnik celo zaostruje. — Vsi vemo, da je res, kot pišeš, pravijo. Potem dobim politično lekcijo, eno najtemeljitejših in najenostavnejših v svojem življenju: »Ti si subjektivno dobro mislil, ampak objektivno to pomeni škodovanje revoluciji, ki je tudi tvoja. Zaradi majhnih reči bi — če objavimo — žrtvovali velike.« Marko Bulc je miren, analizira: stvar ne bi bila brez posledic. Verjetno bi pometli z nami. »Jaz se ne bojim zase, lahko dobim drugo službo, imam hvala bogu, diplomo,« govori Bulc. Dvakrat rečem ne, potem se vdam. Gremo v tiskarno, kjer so že natisnili lep kup izvodov. Možakar pri stroju gleda s svetlikajočimi se očmi. — Stop, vpijemo, — ustavite mašine!

Rotacijski stroj, ki se ustavlja, daje vtis počasi vrteče se gramofonske plošče. V stavnici poiščemo naslovno stran, prestavimo nanjo članek z zadnje strani, na to pa postavimo kliše fotografije iz prejšnje številke. Natiskane izvide je treba uničiti. Nova naslovnica gre v kalander, prav kmalu bo natisnjen časopis v novi obliki. Moj poraz je odlično izvršen: gremo v gostilno.

Naslednja številka Tribune prinaša spremembe: skoraj polovica je je posvečene literature, za uvodnik so citati iz Cankarja — s pojasnilom: »To, da čutimo Cankarja kot vedno živečega glasnika, pa seveda ne govori le o sorodnosti duhov, temveč tudi o sorodnosti dob . . .«. Iz redakcije je odšel Močnik, vanjo so vstopili Nadežda Čačinovič, Spomenka Hribar, Franci Pivec in Vladimir Vidmar. Postal sem odgovorni urednik — za zadnje tri številke letnika. Zanimivo, da sem ta podatek pozabil in sem se ga zavedel šele ob ponovnem prebiranju gradiva. Sem spregledal okoliščino, da sem s pristankom na samocenzuro postal zanesljiv za odgovornega urednika? Zadnje številke so nekam prazne in žalostne: pretežni del časopisa je potiskan z leposlovjem. Le v prav zadnji številki je večji del prostora prepuščen stenogramu s konference ZK o inteligenci. Navajam iz svojega deleža: »Danes smo na konferenci večkrat slišali o kritičnosti. Ta beseda se vse pogosteje uporablja in je že postala neke vrste standard, po katerem se je treba ravnati . . . Kajti ne samo, da smo kritični do nekaterih pojavov, ampak smo kritični celo do kritičnosti. In sam poskušam biti kritičen do nje in ne izvzeman možnosti, da je nekdo kritičen do moje kritičnosti. Takšna abundanca kritičnosti mi nekaj govori. Govori mi, da z njo nekaj ni v redu . . . Vse pogosteje so dobrohotno razpoložena do kritičnosti tudi politična vodstva. Govore, da je prav, če jih kritiziramo, da je prav, če jih kličemo na odgovornost. Takšna legalizacija kritičnosti pa je dejansko razorožitev družbene kritike . . .«.

Naslednje leto me ni bilo v Ljubljani: s štipendijo sem odšel v Veliko Britanijo. Še za eno leto sem si podaljšal študentovski staž.

Jeseni leta 1967 sem bil spet pri Tribuni. Poleg mene so v uredništvu Čačinovičeva, Iztok Geister, Matjaž Jugovič, Božidar Lakota, Tone Pačnik (odgovorni urednik), Rudi Rizman in Peter Vodopivec. V prvi številki sem že stopil v ris in povišal temperaturo. Tokrat je šlo za revijo Problemi, ki je objavila znane Brvarjeve pesmi, med drugimi tisto o predavatelju predvojaške vzgoje, ki je bil nekoč junak, zdaj pa slabo živi. Spopadel sem se s centralnim komitejem ZMS in njenim predsednikom Janezom Kocijančičem, ki je na nekem sestanku (v moji prisotnosti) redakcijo Problemov in pesnika Brvarja zagovarjal, na naslednjem pa zanikal prvo stališče in izjavo v zvezi z njim; še več, predsedstvo CK je na tej drugi seji zahtevalo odstop uredništva Problemov. Izrekel sem, da je CK ZMS tedaj (če v dveh dneh spre-

meni svoje stališče za 180 stopinj) transmisija. V drugi številki Jernej Novak doda, da zanj poslovanje mladinskega predsedstva kaže »žalostno politično moralo«. V tretji številki se oglašča sam Janez Kocijančič, ki mi ugovarja s trditvijo, da je bil drugi sestanek le nadaljevanje nedokončane prve seje in da bi — če bi sprejeli kako izjavo v podporo Brvarju — le izzvali javno mnenje, ki je zaradi pesmi resnično ogorčeno. Kocijančič ne oporeka tega, da se je predsedstvo premislilo glede »eventualnega odstopa« uredništva Problemov, poudarja pa, da predsedstvo nikakor »ne obrača plašča po vetru«. Zoper nekatere Kocijančičeve nedoslednosti je nato nastopil Matevž Krivic, uredništvo pa je CK ZMS prosilo za stenograma obeh sej. »Od tam so nam sporočili takole: ne delamo stenografskega zapisnika, seje snemamo na magnetofon, trakove pa uničimo, razen če gre za pomembne seje.« Zapisnika torej ni bilo mogoče dobiti. Krivic je menil, da avtonomno stališče mladinskega predsedstva ne bi bilo politični greh ali odklon, in naj bi Kocijančič svojo napako odkrito priznal. Kocijančič je še odgovarjal Krivicu in ta nazaj, vendar je o stvari takrat razpravljal plenum mladinske organizacije, ki je svoje vodstvo podprl s 24 glasovi zoper 6 in 2 vzdržanima. Na plenumu pa ni bilo več govora o odstopu uredništva Problemov. V polemiki (v 6. številki) je Kocijančiču predlagal, naj razmisli o svojem eventualnem odstopu — Marjan Ulčar. In tako naprej in tako naprej.

V Tribuno je tisti čas večkrat prihajal Vladimir Dedijer. Razburjal nas je Vietnam in Dedijer je bil predstavnik neutrudljive revolucije. Za 29. november sem napisal enega svojih najostrejših člankov. Namesto slavnostnih besed, ki pomirjajo, sem napisal kritičen tekst o problemih in sporih v jugoslovanski družbi (»konflikti v zvezi z izvajanjem gospodarske in družbene reforme«, »kriza politične transmisije in hierarhije« in »eksistencialna stiska nekaterih dejavnikov v družbenem življenju — kriza aktivizma«), Rudi Rizman je razčlenil politični dogmatizem v članku Čemu partija? V Tribuni je začel svoje imenitne sočne tekste objavljati Marko Švabič.

Poleg družbene kritike je Tribuna v tem času nadvse gojila leposlovje. Izmislili smo si celo vrsto t. i. proznih projektov (recimo projekt »Make love«, projekt »Mici« in projekt »Cankar«), naročenih literarnih sestavkov na določeno temo. Vse bolj se je na kulturnih straneh čutil vpliv »ohojevcev«: Marka Pogačnika, Iztoka Geistra, topografske poezije, letristov . . .

Sam sem takrat na veliko pisal prozo (odzival sem se tudi na »projekte«), medtem ko sem se glede razmerja med ideologijo (ali politiko) in umetnostjo vse bolj nagibal k ohranjanju posebnosti, dvojnosti in avtonomnosti sfer. Napisal sem najmanj tri članke z naslovom »Partija in kultura« ali nekaj podobnega. Spremenila se je tudi zunanost časopisa: glava je bila vsakokrat drugačna. Tehnični urednik je postal kipar Dušan Tršar.

Iz redakcije Problemov so — zaradi sodelovanja v tržaškem Mostu — izključili Braca Rotarja in Francija Zagoričnika. Tribuna se je vtaknila tudi v to sfero. Na njenih straneh se začnejo pojavljati besede kot LSD in Psihodelična revolucija.

Tribuna je začela izhajati vsakih štirinajst dni. Medved piše o avantgardizmu, prevajamo Axelosa, Kropotkina, McLuhana, Marcuseja, Shapira, Enzensbergerja, Sollersa. Pišemo o anarhizmu. Spet polemika o Problemih: kdo sme in kdo ne sme biti v njihovem uredništvu (Kermauner in Pirjevec ne smeta).

1. aprila 1968 objavi Tribuna enega svojih najbolj čudnih spisov: Moje življenje v ruskem ujetništvu spod peresa Jožefa Čudna. Na uredništvo je prišel starec v zakrpanem plašču do peta. Z njim je bila dobrodušna ženička. Pripovedoval nam je o tem, kako se je nalezel boljševizma, ko je bil od 1915. do 1918. leta vojni ujetnik »v vasi Košute, okraj Buzuluk, gubernija Samarska« — v Rusiji. Tudi potem, ko smo že objavili njegov članek, nas je pogosto obiskoval in nam z vso resnostjo pridigal: »Povežite se z delavci in delajte revolucijo!«.

Še imena: Julija Kristeva, Roland Barthes, Max Bense, Philippe Solers. 29. aprila natisnejo moj intervju z Jeanom Paulom Sartrom. S posredovanjem V. Dedičerja smo se z njim v Dubrovniku sestali Rudi Rizman, Peter Vodopivec, Pavla Zupančičeva in jaz. Naslov intervjuja: Popravljanje sveta.

Pogosto se pogovarjam s Stanetom Dolancem, sekretarjem univerzitetnega komiteja. Rizman in Pivec sta njegova stalna pomočnika in naša sodelavca. Tribuna postaja revija, članki so vse daljši. Pod vplivom strukturalizma spet in spet zapisujem, da je literatura proizvodnja.

Študentski nemiri. Anton Peršak mi je napisal pismo o neustreznosti in jalovosti »uradnega« manifestiranja in protestiranja (v zvezi z Vietnamom itn.). Odgovarjam mu: »pomlad ne prihaja sama od sebe«, v resnici pa mi zmanjkuje argumentov. Tudi sam sem se klavrno počutil pri tisti (kaj vem kateri) organizirani manifestaciji. Vendar čas prehitava notranja prerekanja. Junjska številka poroča o študentskem zborovanju v naselju, jaz pišem uvodnik z naslovom »Družba, ki se razkraja«. Še enkrat naštejem vse nevrvalgične politične točke. Glavna je birokratizem, za njo gospodarska neučinkovitost, nato politična »monolitnost«, meščanstvo, razsipanje s strokovnjaki. Takole pišem v usodnih dneh: »Obdavčiti tipe, ki si kupujejo mercedese za 9 milijonov in vikende za 25 milijonov, tiste buržuje, ki menjajo tip avtomobila kot srajco, tiste playboye, ki jim še ni minil čas salonov, svile in kristala! Kdor pošteno dela, naj dobi pošteno plačo. Kdor je kapitalist, naj odide!«

Okupacija Češkoslovaške. Postanem odgovorni urednik Tribune v letu 1968/69. V redakciji so nekateri stari levi: Ivo Marenk, Milenko Matanović, Andrej Medved, Nande Miklavc, Rudi Rizman, Marko Slodnjak, Tone Stojko, Sašo Šrot, Marko Švabić, Dušan Tršar, Ivo Vajgl. Ivo Marenk je danes minister za kmetijstvo, Milenko Matanović se je odselil v ZDA in se tam tudi oženil, Andrej Medved je galerist v Kopru. Nande Miklavc je v Mehiki, Rudi Rizman docent na filozofski fakulteti, Marko Slodnjak dramaturg mestnega gledališča v Ljubljani, Tone Stojko priznan umetniški fotograf, Sašo Šrot je zdaj Aleksander Schrott in dela na SZDL, Marko Švabić je ostal tak, kot je bil, Dušan Tršar je avantgardni kipar, Ivo Vajgl dopisnik Tanju-ga v ZRN.

Pišem uvodnik v prvo po-češko številko: »Svet na robu«. Čustven tekst o reakcijah na intervencijo SZ, ki sem jo dočakal na Korčuli, na tamkajšnji letni šoli. Udeležili so se je med drugimi Marcuse, Goldmann, Bloch, Habermas. Takole poročam: »Vsi smo se zbrali ob radijskih sprejemnikih in poslušali poročila. Zbor filozofov je sprejel vrsto deklaracij. Pisali smo pisma in sestavljali brzojavke. Filozofska beseda je ostala na otoku, z otoka je odšel protest, nabit s čustvi in naglimi mislimi. Refleksija konkretne otipljive zgodovine ni bila potrebna. Znanstveno mišljenje je bilo ranjeno skoraj do smrti. Obstali smo na robu . . .«. Tribuna objavlja »Dva tisoč besed« Ludvika

Vaculika, »Agentomanijo« Františka Šamalika, reportažo o prihodu Tita v ČSSR, besedilo »Mali in veliki« Milana Kundere in še cel kup manifestov, analiz, stališč ob agresiji. Na Slovenskem razburjenje zaradi nečednih izrazov v literaturi: Miško Kranjec je napadel pisanje Marka Švabića v Tribuni in v Katalogu. Marko Slodnjak je advokat. Jaz sem prispeval še intervju s Stanetom Dolancem. »Politični sekretar komiteja univerzitetne konference ZKS« razpravlja o stalinizmu, inteligenci, mladi generaciji. S Stanetom Dolancem se tikava, tudi v objavljenem razgovoru.

V zvezi s tem intervjujem se je dogodila majhna neprijetnost. Ker pri roki ni bilo drugega fotografa, sem rekel Marku Švabiću — fotografov sin! — naj gre fotografirat Dolanca. Ta je bil prijazen, postavil se je v nekaj položajev, se držal modro in nasmejano, nato je Švabić odšel. Čez nekaj dni sem Marka vprašal, če že ima fotografije. S tistim značilnim počasnim glasom mi odgovori: — Film je bil zanič. Pa toliko posnetkov je napravil. In Dolanc je tako imenitno poziral. — Ne moremo vzeti fotografije iz arhiva, rečem, — še enkrat ga boš slikal, samo da ne bo opazil. Jaz bom šel k njemu v pisarno in bom pustil odprta vrata. Ti boš šel tik za menoj in ga boš posnel. Tako se je tudi zgodilo. Fotografija je bila nekam motna, kar je opazil tudi Dolanc. — Pa toliko posnetkov je naredil, čudno da ni nobenega boljšega. Skomignil sem.

Naslednja številka je sprožila nov škandal. Ivo Svetina je čez dve strani objavil svojo pesnitev Slovenska apokalipsa, zraven pa manifest Ročni praznik. Da bi bila zmes še bolj eksplozivna, se je manifestiranju pridružil še Vojin Kovač-Chubby, ki je v Manifestu kulturne revolucije napisal »Naj živi kulturna revolucija deklasiranih elementov! Deklasirani elementi — združite se in zrušite buržoazno proletarsko diktaturo!«. Glavna je bila seveda Svetinova pesem, kjer piše: »Hej, brigade, hitite, smrti vse pokosite, žensko mi ulovite, potem naju sama pustite . . . Tolovaji so petindvajsetletnico praznovali, v župnišču so razjahali, s polnimi žepi in hlačami so si odlikovanja podeljevali . . .«.

Cista resnica je, da sem pesem prvič prebral, ko je bila natisnjena. V uredništvu je vladalo medsebojno zaupanje, kulturni urednik (Miklavc) pa je najbrž menil, da pesem ni tako škandalozna ali občutljiva, da bi jo moral pokazati odgovornemu uredniku. Bil sem pred odločitvijo, da pesem in objavo branim, ali pa priznam svojo »nebudnost«. Storil sem prvo. V naslednji številki sem — bilo je vzdušje pred nevihto — objavil nekakšno poetološko in sociološko analizo Svetinove poezije. »Z objavo Svetinovih pesmi,« sem zapisal 4. novembra, »Tribuna realizira načelo svobode kulturnega ustvarjanja . . . Iz povedanega in iz Tribunine prehojene poti je razvidno, da so napačne interpretacije, ki hočejo videti v Svetinovi pesmi napad na vrednote slovenskega naroda, na politična prizadevanja slovenskih komunistov ter blatenje idealov revolucije. Zavedamo se, da so možne in literarnemu delu usojene najrazličnejše razlage . . . Vsaka interpretacija je interpretacija bralčeve domišljije plus literarnega dela. Literarni predmet je le opora osebni razlagi . . .«. V intervjuju govori o literarnih škandalih in o Katalogu (ki so ga tiskali pri Problemih) predsednik ZMS Milan Kučan. Takole pravi: »Postavil bi ga (Katalog, op. D. R.) v okvir naše revialne situacije, za katero je značilno, da ima na eni strani opravka z izredno ekspanzijo in agresivnostjo predvsem mladega kulturnega ustvarjanja, na drugi strani pa relativno izredno omejene možnosti, da bi to novo steklo prek tiskarskih valjev. Eden od

razlogov za to je bil in je še zaprtost revij. Uredništvo ‚Problemov‘ se je zato odločilo za koncept, ki temelji na spoznanju, da je pogoj za diferenciacijo estetskih in literarnih tokov med mlado slovensko ustvarjajočo inteligenco njihova eksplikacija. Objava ‚Kataloga‘ je v skladu s to politiko uredništva, za katero stoji tudi naše predsedstvo (moje zasluge so pri tem sila majhne). Mislim, da so za nadaljnji razvoj publicistike, literature in umetnosti sploh, ustvarjalne svobode pa še posebej škodljive insinuacije, namigovanja in težnje, da bi se na podlagi vsiljenih in apriornih ocen politično diskvalificirali sodelavci ‚Kataloga‘ ... Trdno sem prepričan, da je oceno, pa četudi je kritična, pojava ‚Katalog‘ potrebno dati z vidika umetniških, estetskih in strokovnih kriterijev, ker je bolj ali manj posrečeno, vendarle poskus umetniškega dejanja. Ne dati možnosti, da se ‚Katalog‘ objavi, ne pomeni, da pojava ‚Kataloga‘ ni. Ne morem se strinjati z namigovanji, ki poskušajo objavo ‚Kataloga‘ oceniti kot politično diverzijo in zahtevajo zanj političen obračun. Idejna platforma ‚Kataloga‘ pa zaradi izpričanega nihilizma in rastočih teženj po proletarski kulturni revoluciji nedvomno zahteva temeljito analizo ...».

V Tribuni se vse več posvečamo literaturi: zdaj je na vrsti znameniti projekt »Mici«, pri katerem sodeluje cela vrsta pisateljev in pesnikov, med njimi Šalamun, Zorn, Šeligo, Zagoričnik, Medved, T. Brejc. V naslednji številki dokumenti iz Češkoslovaške in še več literature: projekt *Cankar* (petdeseta obletnica smrti). Tudi tu — poleg mene — sodelujejo Brejc, Slodnjak, Jernej Novak, Medved, Inkret in Švabič. V tej številki neham biti odgovorni urednik. December je. Delo objavi čez celo kulturno stran protestno pismo dvanajstorige zaskrbljenih kulturnih avtoritet (Vidmar, Bor, T. Svetina, Ribič...) *Demokracija da — razkroj ne!*. Zadnja decembrska številka Tribune izide na štirih straneh z uvodnikom »Tribuna v bedi«. Leta 1968 smo dobili manj dotacije kot leta 1967. Grozi bankrot. Tudi finančni. Pišem odgovor dvanajstim tožnikom. Name in na Tribuno se je usul plaz.

Po novem letu izide Tribuna spet v zmanjšanem obsegu. Uvodnik ima naslov »Človek v vesolju« in se začneja z besedami »Približevanje človeka prvi nezemeljski točki ...«. Ni me več v uredniškem odboru, sem samo še Tribunaš. Kot že mnogo urednikov pred mano »odhajam študirat«, v »resno« življenje. Na naslovni in hrbtni strani »arestantske fotografije« (tilnik, en face, profil) vseh Tribunašev: Medveda, Rizmana, Zagoričnika, Šrota, Kuharja, Matanoviča, moje, Švabičeve, Slodnjakove, Miklavčeve, Vakanjčeve, Stojkove. Moj zasebni tribunaški arhiv se torej konča 8. januarja 1969.

3. Kritika

Pano se spremeni, stari časi se izgublajo v fellinijevski pari. Nova generacija Tribunašev si prizora ni ogledala: za njihov današnji pregled smo stari Tribunaši samo današnji Rupli, Hribarjeve, Grafenauerji, Šeligi. In zares smo si nasprotni, vsak na svoji strani ... česa? Zrcala, izza katerega je mogoče opazovati tistega, ki gleda samo svojo podobo? Ali ni to, kar počnem, brisanje emulzije, da bi se gledali skoz navadno steklo, v obe smeri?

Ali ni bil moj položaj podoben njihovemu? Ali se nismo tudi mi sovražili s »kulturniki«, političnimi manipulantmi vseh vrst? Vendar nam oni niso

povedali svoje zgodbe. Jaz hočem povedati svojo zgodbo, nočem se vesti, kot so se nekoč drugi vedli do mene.

Kritična, »jezna« leta? So se končala? Ali nisem rekel, da je pisatelj v drugačnem položaju, da je večni otrok, da je njegova naloga v soočanju sedanjosti in preteklosti, v življenju v preteklost? Strastno identificiranje z vsakomer, z vsakim časom? Posajanje obse vse mogoče ljudi, »vsiljevanje« v vse mogoče družbe? *Kritika — literatura?* Kritik je kot Odisej privezan na jambor, varno bo prišel skozi ožino. Pisatelj pade v vse pasti, trešči v Scilo, nato še v Karibdo.

V svoji tribunaški karieri opažam nihanja. Ena skrajnost je brezobzirna kritika. Takrat stojim trden, privezan, samozavesten, nezmotljiv, spreten, igriv, ciničen, zloben. Kritiki morajo biti hudobni ljudje, brezobzirneži. Druga skrajnost je literatura. Z njo sem se ukvarjal v obdobjih poleglega nemira, v časih po krizah in viharjih. V časih nemoči? Je literatura zatočišče v urah slabosti, oddih po napornem vzponu, hoja po visoki planoti? Je literatura morda kritika na »drugo potenco«, tajna pa vendar subverzivna dejavnost?

V svojih literarno-socioloških raziskavah sem ugotavljal pomanjkanje kritične — v glavnem politične — zavesti pri Slovencih. Povezoval sem ga s pomanjkanjem državniskega smisla, z nizko stopnjo delitve dela na Slovenskem — predvsem seveda v 19. stoletju pa tja do prve svetovne vojne. Za Slovence, sem pisal, velja »slovenski kulturni sindrom«, obremenjevanje literature z vsemi mogočimi kritiškimi, ideološkimi in političnimi nameni. Nadomeščanje politične svobode z literarno svobodo, s »svobodo ustvarjanja«. Literatura je pribežališče, kjer velja eksteritorialno načelo: to kar sem rekel, je sicer beseda zoper vas, je napad na vladajoča načela in ljudi, lahko pa tudi ni, lahko je samo igra in zabava. V literaturi me ne boste ujeli, literatura je nekakšna diplomatska imuniteta, dvorišče tuje ambasade, nekakšna notranja meja; notranja »emigracija«?

Slovenci smo se specializirali za literaturo. Je bila potrebna, ker nam je bilo v zgodovini tako hudo? Ali govorimo skozi njena usta, v metaforičnem, kodiranem jeziku, ker nam je in kadar nam je težko? Na srečanju P. E. N. letos na Bledu je Portugalec (nisem si zapomnil njegovega imena) pripovedoval, da si je literatura pod fašizmom izmislila svoje šifre, da je lahko posredovala svoje *kritične* ideje. Tedaj literatura kot kodirana kritika?

Mislím, da je ta formula držala za Slovence precej časa. Cenzura je iskala posamezne besede, ni pa se spomnila, da je literatura kot celota prevratno dejanje — saj je ustvarila »plemenit« jezik in omogočila vstop med »kulturne« narode.

Trdim, da danes literatura izvršuje drugačne naloge: saj se kritične ideje lahko izražajo v svoji avtentični obliki. Trdim, da je hiperprodukcija literature patološki pojav. Vendar je očarljiv in zamotan patološki pojav. Je kritikova mladost in kritikova modrost.

Seveda je mogoče problem postaviti tudi drugače: ali more kritika postati neke vrste literatura? Tudi to vprašanje je (zame) dramatično, saj sem — kot sem že opisal — bil izmenično kritik in pisatelj ali oboje hkrati. Če izvzamem »direktni« ideološki in »znanstveni« govor, tudi kritika govori »z drugimi besedami«, se predaja opoju besed in razvratu kompozicije, duhovitosti, paradigmatičnosti. Mar ne zahteva tudi kritika imunitete? Ali ni eno najnespodobnejših dejanj, če ugovarjamo svojemu kritiku?

Kritika pogosto govori o družbenih problemih ali o literaturi preprosto iz oportunitete, iz povsem »tujega«, ločenega, posebnega, drugačnega sveta. Ne govori o podrobnostih, ampak o »celoti«. Izhaja iz totalitete, iz vizije boljšega sveta ali političnega, ekonomskega . . . interesa. Ne meni se za konkretne ljudi in o stvareh, ki so »znotraj« predmeta kritike, sploh noče razpravljati. Kadar govori o ljudeh, ne vidi njihovih ležišč in zajtrkov, njihove lenobe in strasti, barve oči, srčnega utripa . . . Kadar govori o literaturi, ne pazi na njene stavke in besede. Stara zgodba o »normativni« in »immanentni« kritiki. Tudi nekaj takšne kritike sem zagrešil, vendar o njej nima smisla izgljati besed.

Druga kritika je formalistična, statistična. Ta klasificira, razčlenjuje, postavlja v kontekst, prešteva in izračunava.

Formalistična kritika ne upošteva lastnega izhodišča, svojih predsodkov. Njena metoda je v bistvu ubežniška: taka kritika se skriva in sramuje. Njeno bistvo je metoda, oblika, način. Pojav je toliko ne zanima in še najmanj jo zanima ta pojav v zvezi s pojavi drugih vrst. Dober primer formalistične kritike je dal na že omenjeni konferenci P. E. N. predstavnik Slonokoščene obale, ko je opisal položaj literature v svoji deželi. Ta literatura je predvsem navezana na oralno tradicijo, na folkloro, na ljudske mite. Kritik je za takšnega pisatelja bitje z drugega planeta. Dobesedno: študiral je literaturo ali zgodovino na univerzi, pri profesorjih, ki so predavali klasično poetiko. Ti kritiki očitajo pesnikom Slonokoščene obale, da ne obvladajo verza, rime in podobnih pravil evropske literature. Osnovni »pravili« domače poezije naj bi bili diskontinuiteta in nered: tega »kritika« menda sploh ne upošteva.

Razlika med literaturo in kritiko (in zdaj imam pred očmi svojo kritiko in takšno, kakršna se mi zdi najustreznejša za kulturne, predvsem pa za literarne pojave) je predvsem v intenziteti ustvarjalne volje in v oceni »problematičnosti« oz. izvirnosti gradiva. Literatura je pot v neznano, medtem ko je kritika spremljanje in manj intenzivno »odstopanje« od znane smeri. Lahko bi rekli, da so mnogi pisatelji pisali le kritike in skozi izpovedovali svoje »vizije«; še pogosteje pa se zgodi, da kritiki pišejo le literaturo — rečemo ji intelektualistična. Zase lahko rečem, da določene reči lahko »izpovem« le v literaturi: preveč tvegane in nedoločne so, da bi pisal kritiko; zanj se moram zbrati na poseben način. Pri kritiki so pojavi mnogo bolj evidentni, jasnejši, enostavnejši. Seveda tudi kritika pozna trenutke in pasaje »čiste« fantastike.

Če se vrnem k prejšnji metafori v zvezi s študentovsko kritičnostjo in »odraslo« tolerantnostjo, oz. k namigu, da je literatura »modrejša«, »širokopoteznejša« od kritike: nemara bo res, da kljub običajni drži kritike »nad« literaturo (kritika naj bi vedela več od literature), literatura prenese več kot kritika. Kritika se »vzpne« nad literaturo samo v nekem ožjem smislu, v neki bolj ali manj preverljivi plasti; recimo, kadar literatura jemlje za vsebino ali metodo nekaj znanega (slavnica, verz; ideologija, geografske, etnografske, historične sestavine itn.). Toda tam, kjer literatura fantazira in kjer se prava literarna pustolovščina šele začne, tam mora kritika pravzaprav molčati. Literatura zaobjema širši prostor od kritike: med drugim zaradi svoje večznčnosti, ki pomeni, da je lahko predmet različnih kritik.

V nekem pogledu sta si tedaj študentovstvo in »zrelost« v podobnem razmerju kot kritika in literatura.

Kako se vesti do študentov, do lastne preteklosti, do kritike in do literature, to so v bistvu ista vprašanja. Na kratko bom orisal svoj model kritike, ki nastaja na podlagi opisanih izkušenj. Glede na to, da so te izkušnje družbene, in seveda zato, ker se ukvarjam s sociologijo, bo to v bistvu sociološki model, model sociološke kritike. Z njim se odrekam nekaterim radikalnim kritičnim pozicijam, vendar se po drugi strani odpiram mnogo obširnejšemu gradivu. Pričujoče pisanje je na neki način implicitna realizacija tega kritičnega modela. Model je v osnovi »literaren« in v nekem smislu se zavzemam, da bi bila metoda sociologije in kritike literarna.

Prebral sem knjigo, ali sem si pravkar ogledal gledališko predstavo. Prve so »impresije«: delo mi je ugajalo ali mi ni ugajalo. Dobro vemo, kaj vse vpliva na te impresije: biografija avtorja, zunanje okoliščine, kot je izvedba ali tisk, ideološki problemi, ki jih utegnemo imeti glede na svoj svetovni nazor, razpoloženje, celo vreme. Skratka, predsodki.

Nato skušam te svoje vtise utemeljiti. Največkrat se dogaja, da bo naš postopek utemeljevanja pravzaprav podrejen prvotnemu vtisu, le malokrat pa se bomo vprašali, čemu je bil ta vtis podrejen v samem začetku. Tradicionalistični kritik, ki že tako ali tako goji neko temeljno nezaupanje do literature kot do manj eksaktnega spoznavnega načina, bo skušal svoje doživetje »prevesti« v znane modele: vprašal se bo, kateri kolektivni subjekt govori iz dela, kako je ta kolektivni govor »izražen« v delu itn.

Pogosto se nam godi, da ob sklepu kakega literarnega dela (bodisi v gledališču, bodisi doma, ko odložimo knjigo), iščemo »šibke točke«. Te šibke točke so razlike od modelov, ki jih imamo spravljene v svojem kritičnem »skladišču«. V bistvu se pri teh šibkih točkah vsa drama literarnega doživljanja (in seveda kritike) šele začne.

Redkokateri bralec ali gledalec se pusti pri stiku z literarno umetnino osupniti, še posebej to velja za sociologa ali izkušenega kritika, ki mora nekako v skladu s svojo »poslovno« in »strokovno« moralo tako ali tako imeti pripravljene vse odgovore na morebitna vprašanja. Zdi se, kot da je nedostojno, če se »predamo« kakemu literarnemu delu ali kakemu pojavu — kar tako. Z upoštevanjem te nedostojnosti pa se v bistvu prikrajšujemo za bistveno kritično ugotovitev: nastanek oz. pojav nove vrednote oz. novega družbenega odnosa.

Nove vrednote in novi odnosi nastajajo na družbenem robu, zunaj varne domačije znanih pojavov. Nove vrednote nam prinašajo »tujci«, ki so videli naše življenje »od zunaj«: praviloma so problematične glede na utečene norme in modele. Te nove vrednote, te posebne vizije so v stiku s temi znanimi modeli praviloma poražene: kdo se je pripravljen prepustiti napadu na »sveto« normalnost?

Naj zdaj opišem konkretno doživetje nekega novega slovenskega filma. Neposredno po ogledu sem bil nejevoljen: zdelo se mi je, da so avtorji filma prekršili pravila, kot so linearni (sintetični) potek zgodbe, karakterizacija junakov, kot sem je vaje iz drugih filmov in literarnih del, ustaljeni (spodobni) pogovorni jezik — naštel sem več psov, žargonskih izrazov — z eno besedo, svet, ki so mi ga kazali ustvarjalci filma, se mi je zdel neverjeten. Toda kaj pomeni ta neverjetnost? Ali ni bistvo mojega »spora« s filmom ravno v ogroženosti mojega modela, mojih tradicionalnih pričakovanj? Kljub vsem svojim drugačnim načelnim stališčem sem pričakoval »zrcalo« svojega sveta, torej zrcalo sveta in skupine, ki ji pripadam. Bil sem na tem, da si

onemogočim vstop v novi svet. Sledilo je — v spominu seveda — drugo »branje« oz. »videnje«. V njem sem skušal rekonstruirati svoj odnos do nepričakovanih pojavov. Skušal sem videti film z njegovimi lastnimi »očmi«, tedaj identificirati neko stališče, neko videnje in neko družbeno skupino, ki »stoji za« filmom. Storil bi bil napako, ko ne bi v tem novem »modelu« videl svojega prispevka, saj je tudi ta model nastal v območju mojega lastnega doživljanja. Skušal sem tedaj razumeti — ne le nekega »tujega« sveta — ampak pojave, ki so sproženi pri stiku tujega in mojega sveta. Skušal sem se prepustiti »misli« iz te »zunanosti«, kot bi opazoval zločinca, ki beži pred zasledovalci. Rekel bi, da je ta proces podoben boju. Moja misel se je nepretrgano umikala in odlagala končni obračun. Če spet poskusim s primerom: recimo, da imam v »oblasti« neki sistem signalov ali semaforov, in da se jim poskuša »novinec« ali »tujek« na vse mogoče načine izogibati. Pravzaprav ne vem drugega, kot da se mi »subverzivni« element na vse načine izmika, da skuša izigrati pravila. Za njegov »prekršek« v bistvu ne vem: ne vem, zakaj to počne, kaj je njegov namen. Če »tujek« ostaja v »periferiji« mojega sistema, in če se ustavi že pri prvem »semaforu«, je tako rekoč »domač«. Čim bolj pa se mi približuje, čim več prekrškov stori, tem bolj je nevaren in drugačen: bliža se osrčju mojega sistema in zgodi se lahko, da ga uniči. V bistvu ga bom razumel šele v trenutku, ko se mu bom prepustil do tega zadnjega spopada. Šele v spopadu, ko bo šlo za samo uničenje mojega modela, in ko bi moral nadomestiti tega z drugim, bom doumel. Takrat bom soočen s tistim »drugim« neposredno.

Slovenski film, ki se ga v tem trenutku spominjam, se mi je — razumljen na opisani način — neke na polovici poti razklal, razpršil. Nekateri deli so mi bili razumljivi že od daleč in nasmehni sem se jim moral kot starim znancem. Bili so deli, ki sem jih brez težave obvladal, oz. ki so se mi pustili obvladati; na koncu pa sem bil vendarle prizadet zaradi nekaterih reči, ki so »drvele« proti meni, ne da bi se zmenile za opozorila, in ki sem jih z nekakšno radovednostjo in iz avanturizma spuščal vse bolj »k sebi«. Te reči, oz. tisti del filma, ki se ni pustil vključiti v moj sistem, in sem mu takšno delovanje dopustil, se mi je razkril kot pretresljiva resnica, ki je prizadela moj svet. Bila je »zgodba« o ustvarjalnem naporu, o napetosti in muki, ki so ju občutili ustvarjalci filma; o izoliranosti, o nedopustnosti govora, o nepriznanosti in frustracijah neke generacije Slovencev. Skoz številne ovoje in zamotanosti sem zaslišal očitek svoji »naglušnosti«, svojemu duševnemu miru. Film mi je — v tej skrajni konsekvenci — očital, da sem pozabil na druge ljudi, morda na ljudi, ki so mi bili nekoč bližji. Tako sem potemtakem film — v bistvu — razumel kot kritiko neobčutljivosti in nerazumevanja, čeprav je ta kritika — in tu je najbrž pogrešila — ostala nedosledna in v marsičem spogledljiva z ustaljenimi vzorci.

Navadno razumemo umetnine in še bolj literaturo tako, da jo pripuščamo do periferije svojih vrednot. V tem primeru lahko razumemo samo »površne in lahkotne« umetnine: takšne umetnine so lahko uspešnice, saj govorijo v »domačem« jeziku. Velika dela pa nas, če jim to dopustimo, pretresejo s svojo novostjo in neobičajnostjo, s tem, da nas udarijo v osrčje naših najbolj skritih pričakovanj in prepričanj — strahov. Resnica boli. Jasno je, da meščanski in drugi nesvobodni družbeni sistemi dopuščajo le literaturo kot zrcalo. Zrcalo ponavlja to, kar že obstaja — kot sprejemljiva resnica, kot običajni odnosi. Naloga literarne kritike ali sociologije pa je,

da se spoprime z neobičajnimi odnosi, tedaj z nepriznanimi, robnimi, neuslišanimi govoricami. To lahko stori le tako, da se prepusti svojemu »predmetu« na kar se da svoboden način in da se pri tem vede do skrajnosti samokritično. Ponekod se pojavljajo mnenja, da se sociologija in celo literarna kritika ukvarja le z drugorazredno literaturo, oz. da lahko opaza in razume le postranske razsežnosti literature. Drugod spet zasledimo stališče, da se sociologija oz. kritika lahko ukvarja le z »velikimi« umetninami. To drugo stališče je v bistvu variacija prvega: saj se v skladu z njim kritika loti le tistih umetnin, ki so že velike, tedaj priznane in socialno potrjene. Kritiki le redko priznavamo, da zna odkrivati veličino in novosti: tu gre za socialno tvegane, problematične, družbeno nesprejemljive pojave. Torej se kritika ukvarja z nečim, kar je družbeno nesprejemljivo? To menda hočem.

Troje imen iz sodobne črnogorske literature

Tudi najširši krogi slovenskih bralcev poznajo dva znamenita črnogorska sodobnika, Mihaila Lalića in (v Ljubljani živčnega) Miodraga Bulatovića. Tokrat smo se odločili, da vsaj z bežnim »vpogledom« v njihovo ustvarjalnost predstavimo troje imen, ki prav tako sodijo v samo jedro današnje črnogorske literature: pisatelja Sretena Asanovića ter pesnika Sretena Perovića in Jevrema Brkovića.

Sreten
Asanović

Ob reki navzdol, na jug

Italijana so vodili starci. Medtem ko so ga suvali naprej, je pred njimi kar poskakoval. Poskakovali pa so tudi sami. Hropili so in pokušljevali in drug drugemu pomežikovali v svojem junaštvu.

Petko Krlagan, mož z najdaljšimi brki v Bregavcih, je bil zategnjen z nekakšnim vojaškim pasom čez zbledelo in sprano srajco, v rokah pa je nosil staro lovsko puško.

Drugi so nosili kosirje, vile, jarme in kole. Bili so tudi takšni z navadnimi pastirskimi palicami. Zeko Stanojkin, poraščen in prepoten, s temnim površnikom, ki ga je zmeraj nosil brez srajce, na golem telesu, je nosil debelo palico z železno kljuko na koncu,